

KÖZÉP-EURÓPA PAMPÁI

„Akkoriban sokszor kaptam magamat, például a város utcáin, céltalan kószálás közben, hogy valami pehelykönnyű súlyt cipelek. Aztán rájöttem, tanárom, G. páter járását, mozdulatait utánzom.” – írja Szávai Géza A *megfigyelő* című új könyvében. Akár Grendel Lajos írta volna le ezeket a sorokat, mindkét szerző prózájában ugyanis Jorge Luis Borges lépteire ismerhetünk. A magyar irodalom két „illuzionistája” talált egy igazi formára, végre kitalált a középszerűség útvesztőjéből Borges fonálát követve. Mert Borgest nem lehet plagizálni, prózaelmélete eleve kizárja azt. Középszerűség helyett helyesebb hát középszerről beszélni a továbbiakban; sokkal inkább azonban közép-európaiságról.

Sokféle érzékenység van: Szávai és Grendel formaérzékenyek. Ha előző köteteikből (pl. Szávai: *Séta gramafonzenére*; Grendel: *Éleslövészet*; *Áttételek* stb.) a kritikának nem is lehetett levonnia maradandó, máig érvényes tapasztalatokat, Szávai Gézának és Grendel Lajosnak sikerült önmagán túllépnie. A regényformával (fikcióval) való kísérletezésekben következett a borgeses tapasztalat: a világot illúzióként élni meg; a 80-as évek elején kedvelt irodalmi(as) játékokból a közös közép-európai tapasztalat: hogy a gondolkodásra itt mindig jellemző volt egyfajta ábrándozás a mélyebb valóság hiányában. Szávai Géza az *Arrier-garde folyóirat* című elbeszélésében a következőket írta: „Macej lapja nemrégiben megjelent hasonmás kiadásban. Úgy tűnik, már nem érdekli ez az egész jelenség. Pedig neki kellett volna megneveznie. Kimondania, ami a valóság: a harsány avantgarde irányzatok olykor fülsiketítő zajában volt egy különös erővel, megfeszített akarral kipréselt, s ezért furának tűnő köznapi hang. Egy arrier-garde folyóirat. Macej hallgat. Nem értem miért. A kaktuszaival kísérletezik. Úgy hírlík, övé Kelet-Európa egyik leggazdagabb kaktuszgyűjteménye.” Egy képzeletbeli folyóiratról van szó az elbeszélésben, amely a múltból előkerülve alakot ölt, és újja formálja az irodalmi közvéleményt. Itt említhető meg Grendel Lajos *Csehszlovákiai magyar novellája* is, mely egy költőnek a képzeletbe való beutazását beszéli el.

Nem tudom, hogy Borges végtelen könyve befejezhető lesz-e egyáltalán. Az azonban bizonyos, hogy a végtelenség bevezetése a gondolkodás új tágasságait nyitotta meg a prózaírásban mindig, és ez Szávai Géza stílusának fejlődésén most jól megfigyelhető. A képzelőerő a provincia kifejezőmódja. Közép-Európa, a „nagy provincia” a képzelet határtalan területe. Eme végtelen pampák első (él-) lovása Mészöly Miklós, prózaíró, és erre a pampára lépett most rá nemrég Szávai Géza és Grendel Lajos is. *Csehszlovákiai magyar novella* című elbeszélése Mészöly prózájára való egyenes utalás.

Előbb-utóbb mindenki beírja nevét Borges végtelen könyvébe, előbb-utóbb minden író szembenéz a végtelenséggel. Nem tudom, mennyire célravezető hát első-, másod-, harmadrangú vagy középszerű művekről beszélni egyáltalán azoknak az íróknak az esetében, akik Borges prózaelméletében gondolkodnak. Ezt a rangsorolást addig nem is szabadna megtenni, míg a provincia (provincializmus) szó kétféle jelentése végleg nem tisztázódik,

s az sincs minden összefüggés nélkül, hogy az anekdota kétféle jelentését sem tisztázták még teljes pontossággal. A kritika (bárhogy a kedvére lenne is) csaknem legelészhet ezen a területen, mint Sutting ezredes fekete paripája, szabadon, a fantázia végtelen mezején.

Különös erővel, megfeszített akaráttal kipróbált, s ezért furának tűnő köznapi hang *A megfigyelő* című elbeszéléskötet hangja. Szávai ezt a hanghordozást még a „lexikon-szerkesztés” (*Séta gramofonzenére* című regénye, 1985) közben sajátította el: a lexikonok névtelen szerzőinek stílusa mindig is a nemes középszerűség volt. A lexikontól pedig már csak egy lépés Borges labirintusnovelláihoz, melyek a fantázia (a végtelenség, egyszersmind pedig az idő) nagyszerű tárgyasításai. Megtörtént-e a végtelen tárgyasítása tehát? – ezt a kérdést kivált Grendelnek kellene feltenni, kötetének egyes történetei ugyanis nélkülöznek bármiféle távolságtartást.

Northrop Frye szerint: a „középszerű művek bármilyen beható tanulmányozása is csupán esetleges és periférikus kritikai tapasztalatokat eredményez”. Ha nem fogadjuk el teljes egészében a kiváló irodalomtudós megállapítását, az azért van, mert az összehasonlító irodalomtörténet nézetét is osztanunk kell, mely szerint a másodrangú művek néha kifejezettebben hordozzák magukon bizonyos irodalmi jelenségek jegyeit, s ebben nevezi meg ez az irodalomtörténet a művek közvetítő jelentőségét.

Szávai Géza arrier-garde folyóirat metaforája (ami az avantgarde-dal szemben utóvédnek olvasható) igazán nagyszerű. Elég tág kép ahhoz, hogy az új közép-európai próza elméleti kérdései beleférhessenek, s közvetítse azokat a romániai magyar irodalom számára is: „történet-töredékekben” – ezt a meghatározást maga az író adja könyvének, amelynek a középpontjában a teljesség (a végtelenség) kérdése áll: így állítható fel az idő (egyszersmind a történet) paradoxona. A Borges által is igen kedvelt idő-paradoxon történetéről szól a következő idézet. Herbert Quain, a képzeletbeli elbeszélő írja meg élete történetét Borgesnak. Levelezésükből azt a rész ragadjuk ki, melyben Quain, a névtelenségbe burkolódzó ír prózaíró közép-kelet-európai tartózkodásáról mesél el egy esetet, melyben apját, a latin-görög tanárt a zénón-apória ismertetése közben egyik diákja számárra teszi és hitében megtapossa (Achilleusz itt a teknőcre lép, így küzdhet le az idő végtelensége – mondja a diák). Erről az eseményről a következőképpen számol be Herbert Quain: „De hogy lehet ezt a végtére is: egészen apró történetet úgy előadni, hogy olyan súlyú lehessen, mint ahogyan bennem is élt. Arra gondoltam, hexameterben írom meg, aztán a szonett képzele ötlött fel bennem. Azt szerettem volna: tökéletesre csiszolt nyelvi alakba, poétikai formába véssem, mely szétzúzhatatlan legyen. Átlátszó, mint az üveg, erős mint a gyémánt – s mint emlékmű; foglalata a történetnek (...) Visszatérek: azt terveztem, rejtett szonettben fogalmazok. Folyamatos prózai sorokba tördelem a szonett sorait, melyek titkos kulcs szerint helyezkedtek volna el...”

A fenti részletért különösen kedvelem ezt a kis könyvet, melyben a szellem kristálytisza játékára ismerhetünk. Grendel Lajos fikcióval való játéka nélkülözi ezt a fajta ironiát. Szávainak sikerült magára öltönie Jorge Luis Borges prózaírói maszkját, s ebben az álarcban berakni egy téglát az illúziók birodalma, Közép-Európa végtelen építményébe.

PISZÁR ÁGNES